

2687-5640

PREMIUM E-JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl / Year : 2022
Cilt / Volume : 6
Sayı / Issue : 21
ss / pp : 274-281

<http://dx.doi.org/pejoss.3238>
Araştırma Makalesi / Research Article
Makale Geliş / Received : 30.07.2022
Yayınlama / Published : 31.08.2022

Doç. Dr. Kadir Caner DOĞAN
Gümüşhane Üniversitesi İ.İ.B.F., Merkez/GÜMÜŞHANE
<https://orcid.org/0000-0002-3476-8865>

ZAMBİYA OMBUDSMANI: YAPISAL-KURUMSAL VE İŞLEVSEL YÖNLERİ

Özet

Dünyada ombudsman sistemi, öncelikle bir İskandinav ülkesi olan İsveç'te 19. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ombudsman, vatandaşların kamu yönetimleri karşısında mağduriyet yaşadıkları ya da hak ihlaline uğradıkları noktalarda şikayetlerini alan ve bu şikayetler üzerine incelemeler yapan kamusal bir teşkilattir. Günümüzde dünyanın hemen hemen tüm devletlerinde uygulama örneği göstermektedir. Ombudsmanın dünyanın hemen hemen tüm ülkelerinde faaliyet göstermesi, esnek bir yapıya sahip olduğunu ve hukuk devletinin, insan haklarının ve demokrasinin teminatı olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda ombudsman, insanlığın ortak aklı haline gelen liberal demokrasi fikri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, Afrika'da Zambiya devleti ombudsmanı, yapısal-kurumsal ve işlevsel yönleri ile açıklanmış ve belirli bir sistematik ile ifade edilmiştir. Araştırmanın yöntemi, betimsel analiz çerçevesinde gerçekleştirilen literatür taramasıdır. Literatür taramasında ülke ombudsmanlığını ifade etmek için Türkçe ve İngilizce bilimsel yayınlar ve kurumların resmi raporları kullanılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre Zambiya Ombudsmanı, önündeki engellere rağmen Afrika'daki başarılı ve öncü ombudsman örneklerinden birini sunmaktadır ve Zambiya demokrasisini güçlendirmektedir.

Keywords: Zambiya, Afrika, Kamu Yönetimi, Ombudsman.

ZAMBIA OMBUDSMAN: THE ASPECTS OF STRUCTURAL-INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL

Abstract

The ombudsman system in the world first emerged in Sweden, a Scandinavian country, in the 19th century. The Ombudsman is a public organization that receives complaints from citizens at the points where they experience victimization or violation of rights against public administrations and conducts investigations on these complaints. Today, it shows an example of practice in almost all states of the world. The fact that the Ombudsman operates in almost all countries of the world provides evidence that it has a flexible structure and is the guarantor of the rule of law, human rights and democracy. In this context, the ombudsman can be considered as the idea of a liberal democracy that has become the common mind of humanity. In this study, the ombudsman of the state of Zambia in Africa is explained with its structural-institutional and functional aspects and expressed with a certain systematic. The method of the study is the literature review carried out within the framework of descriptive analysis. In the literature review, scientific publications in Turkish and English and official reports of

institutions were used to express country ombudsman. According to the results of the study, the Zambian Ombudsman offers one of the successful and pioneering ombudsman examples in Africa, despite the obstacles in front of it, and strengthens Zambian democracy.

Keywords: Zambia, Africa, Public Administration, Ombudsman.

1. GİRİŞ

Ombudsman, tarihte ilk olarak İsveç'te 19. Yüzyılda ortaya çıkmış bir teşkilattır. Dünyada özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayılım göstermiştir. Günümüzde dünyanın tüm kıtalarında ve neredeyse tüm devletlerinde çeşitli düzeylerde uygulanmaktadır.

Bu teşkilat, bir şikayet esasına dayalı olarak kamu yönetimleri karşısında vatandaşların mağduriyet konularını incelemekte, soruşturmakta ve çözüme kavuşturmaktadır. Dünya örnek devlet uygulamaları incelendiğinde genel olarak ombudsmanın yasama ya da yürütme ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Ombudsmanın en önemli nitelikleri arasında; demokrasiyi güçlendirmesi, hukuk devletini kurumsallaştırması ve insan haklarını teminat altına alması bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Dünya'da Afrika kıtasında bulunan Zambiya devleti ombudsmanının yapısal-kurumsal (kuruluş, atanma ve görev vb.) ve işlevsel (şikayet kabulü, çalışma usulü, çalışmanın sonlandırılması ve etkinliği vb.) yönleri üzerine bir analiz yapılması amaçlanmaktadır. Çalışmanın yöntemi, literatür taramasına bağlı betimsel bir analizdir.

Çalışmanın birinci bölümünde ombudsman kavramı açıklanmış, ikinci bölümde Zambiya Ombudsmanı belirtilmiş ve sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. OMBUDSMAN KAVRAMI

İsveç dilinde "ombudsman" kelimesi oldukça yaygındır ve "avukat" veya "temsilci kişi" anlamına gelmektedir. İsveç'te 1809 Anayasası uyarınca oluşturulan ombudsman, kraliyet baskısından bağımsız olmak için parlamentoya karşı sorumlu hale getirildi. Ombudsman kurumu, Finlandiya'da 1919 Anayasası'nda uygulamaya geçene kadar 100 yıldan fazla bir süre sadece İsveç'te uygulandı. Bu çerçevede, 1954'te Danimarka'nın bir ombudsman atmasına kadar kuruma daha genel bir ilgi oluşmadı (Hatchard, 1985: 62).

Ombudsman, bir toplumda kişilerin yönetime, icra memurlarına ve kurumlara karşı şikayetlerinin dinlenmesi içindir. Genellikle yasama ve yargı işlemleri, ombudsmanın görev alanı dışındadır. Ombudsman, örneğin ilgili kamu görevlisinin suçlu olduğu kanaatine varıldığı durumlarda, dava açılmadığında ya da gerçeğin yargısal denetimine uygun olmadığı durumlarda, adil olmayan idari tedbirlerle ilgilenir. Ombudsman, hükümetin ve yönetenlerin faaliyetleri ve işleyişi üzerinde kurumsallaşmış bir bekçi köpeği olarak da değerlendirilmektedir. Bu nedenle, ombudsmanın iki rolü olduğunu belirtmek önemlidir. Bir yandan, bireysel şikayetler için çözüm sağlarken, diğer yandan hizmet sunum standardının iyileştirilmesi ile ilgilenir. Gerçekte, bir ombudsman sadece bir çözüm aracı değildir, aynı zamanda bir kalite kontrol işlevine de sahiptir. Ombudsman, bireysel vakaları inceleyerek uygulamalardaki, kurallardaki ve tutumlardaki zayıflıkları vurgulayabilir. Demokrasinin göstergelerinden biri de ombudsman sisteminin o ülkede kurulmasında görülmektedir. Bu kurum, halkla iyi gitmeyen hükümet politikalarını kontrol etmekten pratik olarak sorumludur (Abasiokong ve Uzoma, 2019: 3; Uğur ve Doğan, 2019).

3. ZAMBİYA'DA OMBUDSMAN

Zambiya'da ombudsman veya ombudsmanlık kurumu, çalışmanın ilerleyen bölümünde yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerine bağlı olarak açıklanacaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle ombudsmanlık kurumunun kuruluşu, görevleri, atanması ve statüsü gibi yönlerine bağlı olarak genel düzeyde bilgiler verilecektir. Daha sonrasında ise ombudsmanlık kurumunun şikâyet başvurularını kabul şekilleri, çalışma biçimleri, denetimlerinin sonuçlandırılması ve yapılan denetimlerin etkinliği

ve verimliliğine bağlı olarak işlevsel yönleri hakkında bilgi verilecektir. Ancak Zambiya Ombudsmanı ile ilgili sözü edilen açıklamalara geçmeden önce ombudsmanla ilgili olduğu düşünülerek genel hatlarıyla Zambiya'nın siyasi yapısı ve kamu yönetimi örgütlenmesine değinilecektir.

3.1. Zambiya'nın Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Zambiya'nın kuzeyinde Kongo Demokratik Cumhuriyeti (eski adı Zaire) ve Tanzania, doğusunda Malavi ve Mozambik, güneyinde Zimbabve, Botsvana ve Namibya, batısında Angola bulunmaktadır. Devletin resmî adı, Zambiya Cumhuriyeti (Republic of Zambia)'dir (Avcı, 2013: 117). Diğer yandan, 1996 Anayasası, Zambiya'nın üniter, bölünmez, çok partili ve demokratik bir egemen devlet olduğunu hüküm altına almıştır. Bu bağlamda da devletin milenyum çağının eşliğinde insan hak ve özgürlüklerini temel alan demokratik bir cumhuriyet görüntüsü verdiği söylenebilmektedir (https://eeas.europa.eu/archives/eucom/pdf/missions/zambia_country_profile_and_political_backgrou nd_en.pdf).

Zambiya tarihinde önemli bir şahıs olan Cecil John Rhodes, 1888'de ülkedeki mahalli şeflerle madenler üzerine anlaşmalar imzaladı. Bölgeyi keşif ve geliştirme için İngiltere hükümetinin imtiyaz tanıdığı İngiliz Güney Afrika şirketini kurdu. İngiliz hükümeti bu şirkete ülke üzerinde tam ekonomik ve siyasi kontrol imkanı tanıdı. 1924'e kadar ülkeyi gerçekten yöneten bu şirketti. 1924'te İngiliz hükümeti kontrolü üzerine alarak, Kuzey Rodezya himaye devletini kurdu. 1953'te Kuzey Rodezya (şimdiki Zambiya), Güney Rodezya (şimdiki Rodezya) ve Nyasaland (şimdiki Malami) Rodezya ve Nyasaland federasyonunu kurdular. Afrikalıların çoğunluğu, yönetim beyazların elinde olduğundan, muhalefet ettiler. 1962'de Nyasaland federasyondan ayrıldı ve 31 Aralık 1963'te federasyon dağıldı. 1964 Ocağında Kuzey Rodezya'da iç bağımsızlık tanıyan bir anayasa uyarınca seçimler yapıldı. 24 Ekim 1964'te ülke Zambiya ismini alarak İngiltere'den bağımsızlığını kazandı. Bağımsızlığını kazanmasından sonra devlet başkanı olan Kenneth Kaunda 1991'de yapılan başkanlık ve parlamento seçimlerini kaybedinceye kadar bu görevini devam ettirdi. 1991'de seçimleri kazanan Frederick Chiluba yeni devlet başkanı oldu (DEİK, 2018: 2-3; Chibaye ve Bwalya, 1990: 289-290).

Zambiya'nın ilk anayasası, Ağustos 1973'te tek partili bir devlet haline geldiğinde terk edildi. İkinci Cumhuriyet anayasası, tek yasal siyasi parti olan Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi (UNIP) ile "tek partili katılımcı demokrasi" sağladı. Ülke içindeki artan baskılara yanıt olarak, Anayasa 1991 yılında çok partili bir sistemin yeniden getirilmesine izin verecek şekilde değiştirildi (<https://www.britannica.com/place/Zambia/Government-and-society>).

Toplumun tek parti rejimine karşı artan düşmanlığının, Doğu Avrupa'daki siyasi ve anayasal paradigmanın değişmesi ve bunun Afrika'daki etkisiyle birlikte artmasının ardından rejim, diğer partilerin kurulmasına izin verecek şekilde Anayasa'yı değiştirmiş ve Anayasa'da yapılacak ilave değişikliklerin muhtemel olduğunu açıklamıştır. 2 Ağustos'ta Parlamento tarafından kabul edilen ve 29 Ağustos 1991'de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan yeni bir Anayasa tüm siyasi partiler tarafından kabul edildi (Maniatis, 2019: 144). Nitekim Zambiya Cumhuriyeti anayasaları, tarihsel olarak şu şekilde ifade edilebilir (Maniatis, 2019: 142):

- 1964 Anayasası İngiltere tarafından kabul edildi.
- 1964 Anayasası, 1969'da feshedilen 1964 Barotseland Anlaşması'nı çıkarmıştır.
- 1964 Anayasası, cumhurbaşkanlığı (parlamentar olmayan) Cumhuriyeti öngörmüştür.
- 1973 Anayasası, otoriter, tek partili bir Cumhuriyet düzenlemiştir.
- 1991 Anayasası cumhurbaşkanlığı, demokratik Cumhuriyeti yeniden tanıttı.
- 1991 Anayasasının 1996 versiyonu kararsızdı, başkanlık sistemini ve Zambiya Ulusu'nun Hıristiyan karakterini ortaya çıkardı.
- 1991 Anayasası'nın 2016 versiyonu, çeşitli iyileştirmeler içeren modern bir metin sunmaktadır.

Zambiya'nın demokratik dürtüsü, büyük ölçüde kendi iç toplumundan kaynaklandı. Zambiya'daki popüler protestoların zamanlaması Doğu Avrupa'daki tek parti rejimlerinin ve kontrol ekonomilerinin çöküşü tarafından tetiklenirken, siyasi reformun altında yatan nedenler, satın alma gücü ve siyasi özgürlüklerini kaybetmelerine karşı sıradan Zambiyalılar arasında duyulan kızgınlıktı. Bu kaygılar, gıda isyanları yoluyla kendiliğinden ve daha sistematik bir şekilde bir dizi işçi, işverenler, öğrenci, profesyoneller, kilise ve medya kuruluşu tarafından çok partili seçim talepleri yoluyla açığa çıktı. Sivil toplumun bu kurumları, Çok Partili Demokrasi Hareketi'nin (MMD) yapı taşlarıydı. Bu hareket, Zambiya'da bir siyasi partidir. Başlangıçta önceki hükümeti devirmek için kurulmuş olan MMD, eski lideri Frederick Chiluba Zambiya Devlet Başkanı iken 1991 ve 2001 yılları arasında parlamentoda mutlak çoğunluğu elde etti. Chiluba'nın 1991'de iktidara seçilmesi, 27 yıllık Başkan Kenneth Kaunda ve onun Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi (UNIP)'nin 27 yıllık iktidarını sona erdirdi (Wunsch vd., 1992: 3). Chiluba'dan sonra devlet başkanlığı görevini sırasıyla Levy Mwanawasa (2002-2008), Ruphiah Banda (2008-2011), Michael Sata (2011-2014) ve Guy Scott (2014-2015) sürdürmüştür. 2015 yılında göreve gelen Edgar Lungu o tarihten bu yana Zambiya'nın devlet başkanı olarak görevine devam etmektedir. Başkanlık sistemi ile yönetilen Zambiya, tek meclisli bir yapıya sahiptir. Beş yılda bir yapılan seçimler neticesinde göreve gelen ve en fazla iki dönem görev yapabilen devlet başkanı aynı zamanda ordunun ve yürütmenin de başıdır. Ülkede yürütme erki devlet başkanı, devlet başkan yardımcısı ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Yardımcılar ve bakanlar, seçilmiş meclis üyeleri arasından başkan tarafından atanarak göreve gelmektedir. Ülke meclisi 166 üyeden oluşmaktadır (<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-zambiya/>).

Anayasa hükümlerine göre, devlet başkanı, beş yıldan fazla olmamak üzere evrensel genel oy hakkı ile seçilir. Yargı Hizmetleri Komisyonunun tavsiyesi üzerine başkan yardımcısı, baş yargıç ve Yüksek Mahkeme üyelerini atama yetkisine sahiptir. Başkanın yokluğunda görevlerini başkan yardımcısı üstlenir. 1996'da hükümet, yabancı uyrukluların ve yabancı kökenlilerin cumhurbaşkanlığına aday olmasını yasaklayan anayasa değişikliklerini yürürlüğe koydu, bu değişiklik hararetli tartışmalara yol açtı. Merkezi hükümet, Zambiya genelinde, her biri cumhurbaşkanının doğrudan temsilcisi olan yerleşik bakanların cumhurbaşkanı tarafından illerin her birine atandığı il hükümet sistemi tarafından temsil edilir. İller, her birinin il bakan yardımcısına karşı sorumlu bir ilçe meclis başkanına sahip olan ilçelere ayrılmıştır; ilçe meclis başkanı özellikle siyasi ve ekonomik gelişmelerle ilgilenmektedir. Zambiya, kendi içerisinde 10 ilden oluşmaktadır. 2011 yılına kadar 9 olan il sayısı, o tarihte oluşturulan Muchinga ili ile 10'a çıkarılmıştır. Bu 10 il de kendi içerisinde ayrıca 105 ilçeye ayrılmış bir konumda bulunmaktadır (<https://www.britannica.com/place/Zambia/Government-and-society>; Tordoff, 1980).

3.2. Zambiya Ombudsmanı

3.2.1. Zambiya Ombudsmanı'na İlişkin Genel Bilgiler: Yapısal-Kurumsal Yönler

Afrika kıtasında ombudsmanlık sistemini benimseyen ilk ülke, 1965'teki geçici anayasası uyarınca kurumun temel çerçevesini sağlayan Tanzanya'dır (Dlamini, 1993: 71). Burada ombudsmana "Daimi Soruşturma Komisyonu" adı verilmiştir. Bu bağlamda, Tanzanya 1965'te Afrika'da ombudsmanlık sisteminin yerleşmesinde diğer ülkelere ilham kaynağı olmuş, birkaç Afrika ülkesi ombudsman sistemlerini değişen derecelerde başarıyla uygulamaya koymuş ve sürdürmeyi başarmıştır. Böylece, Tanzanya, Zambiya'nın Soruşturma Komisyonu gibi tek partili bir sistem içerisinde de işleyebilen ombudsmanların ortaya çıkmasında etken olmuştur. Bunlara ek olarak, Nijerya, Moritanya ve Zimbabve'de benzer kurumlar büyük bir güçle oluşturulmuştur. Pek çok açıdan, geçmişi esasen kapalı ve otoriter Afrika rejimleri içinde ombudsman kurumunun yerleşmesi büyük bir sorundu. Diğer yandan, "Apartheid" sistemi altında Güney Afrika, rejimin doğası gereği anti-demokratik ve insanlık dışı doğasını maskeleyen için ombudsmanın büyük tartışmalarla ortaya çıktığı ülkelerden biridir. Bunlara karşılık ombudsman sistemi, artık Afrika'daki demokratik geçişin kilit bileşenlerinden biri olarak geniş çapta kabul görmektedir. Ombudsmanın ilk nesli, kıtadaki daha açık ve liberal bir atmosferin büyük düzeyde bir yansımasıdır (Osakede ve Ijimakinwa, 2014: 123). Bu çerçevede, günümüzde ombudsman sistemi, Afrika'da çok sayıda ülkede kurulmuştur ve başarı ile kurumsallaşmasını sürdürmektedir (Brynard, 1999: 8).

Zambiya, 1964'te İngiliz sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazandığından beri istikrarlı bir siyasi ve liberal demokratik hükümet sistemine sahiptir. Zambiya, Afrika ve Güney Afrika'da ombudsmanı kuran ilk ülkelerden biridir (Bedding ve Bedding, 2020: 44). Zambiya'da ombudsmanın yanı sıra, çeşitli insan hakları komisyonları ve genel denetçi gibi farklı tipte denetim aygıtları da bulunmaktadır (Anyangwe, 1997: 7; Hathaway ve Askvik, 2020: 1).

Zambiya'da, ombudsman, "Soruşturma Komisyonu" adında kurulmuştur (Chewe-Chanda, 2009: 1). 1971'de Zambiya'nın ilk Cumhurbaşkanı Dr. Kenneth Kaunda, hükümet tarafından yetkinin kötüye kullanılmasına karşı en iyi nasıl bir kontrol sağlanabileceğine dair kamuoyu duyarlılığını incelemek için bir araştırma komisyonu kurdu. Ülke çapında görüşmeler yaptıktan sonra komisyon, Ekim 1972'de konuyu ele almak için bir ofis oluşturulması gerektiği sonucuna vardı. Böylece 1973 Anayasası, 1974 tarihli bir Parlamento Yasası ile faaliyete geçen Soruşturma Komisyonu'nu kurdu. 1991 tarihli Soruşturma Komisyonu Yasası uyarınca, Komisyon bir Genel Soruşturmacı ve Devlet tarafından atanan üç (3) komisyon üyesinden oluşur. Başkan ve Komiserler üç (3) yıllık bir süre için görevde kalırlar ve Başkan tarafından yeniden atanabilirler. Komiserler, akıl hastalığı veya uygunsuz davranış dışındaki nedenlerle Başkan tarafından görevden alınamazlar (National Democratic Institute for International Affairs, 2000: 12). Bundan sonraki kısımlarda, "Soruşturma Komisyonu" yerine literatürde de kabul gördüğü şekilde "Ombudsman" ifadesi kullanılmıştır.

Ombudsman, Zambiya'da 1972 yılına kadar bilinmiyordu. Ülke çok partili siyasi düzenden tek parti yönetimine geçerken, bir ombudsmanın kurulması tek parti rejiminin vaatlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Mwenda, 2006: 87). Zambiya'da, geçmiş dönemlerde kamu hizmetlerinin işlevlerini koordine etmede sorunlar ortaya çıkmış, bu sorunlar kamu yönetimlerinin etkili bir şekilde çalışmamasına ve halk arasında hayal kırıklıklarına ve şikayetlere neden olmuştur. Hem nüfustaki hem de kamu hizmetindeki bu büyüme, yolsuzluk uygulamalarına, kötü yönetimin kamu yönetimi sistemine sızmasına yol açmıştır (Bedding ve Bedding, 2020: 44). Nitekim 1973 yılı Anayasa yapım sürecinden önce, Zambiya Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Dr. Kenneth David Kaunda, halktan gelen çağrılara ve dönemin iktidar partisi Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi'nin (UNIP) Altıncı Genel Konferansı'nda bir açıklama yapmıştır. Burada ombudsmanın kuruluşunu ilan etmiştir (<https://oppz.gov.zm/history/>).

Ombudsman, kamu hizmeti kurumları tarafından işlenen kötü yönetim eylemlerine karşı halktan gelen şikayetleri almak ve araştırmak için yasa veya tüzük tarafından yetkilendirilmiştir. Devletin bağımsız bir organıdır. Soruşturmaları kolaylaştırmak için gerekli tüm bilgileri elde etme ve ardından uygun görülen şikayetler için çözüm/tazminat elde etmek için düzeltici eylem önerme yetkisine sahiptir (Bedding ve Bedding, 2020: 45; Weeks, 1978: 114). Ombudsman, kamu yönetimini denetleyen, görevlerinde bağımsız ve partizan olmayan bir görevlidir (veya görevliler komitesidir) (Holmes, 2019: 17).

Ombudsman, görevini yerine getirirken Anayasada da belirtilen değer ve esaslara göre hareket eder. Bunlar (Holmes, 2019: 22):

- Bağımsızlık,
- Bütünlük,
- Erişilebilirlik,
- Tarafsızlık,
- Profesyonellik; ve
- Şeffaflıktır.

3.2.2. Zambiya Ombudsmanı'nın Uygulama Düzeyine İlişkin Bilgiler: İşlevsel Yönler

Zambiya'da şikayetçi, ombudsman bünyesinde yer alan Yazı İşleri Müdürü'ne bir şikayet dilekçesi yazmaktadır. Şikayet incelendikten sonra dosya açılır. İddia veya şikâyette haklılık kanısına varılırsa esastan soruşturma başlatılır ve soruşturmanın başladığı şikâyetçiye bildirilir. İddia veya şikâyetin esastan yoksun olması durumunda şikâyet sahibine şikâyetin reddedildiği bilgisi verilir (<https://oppz.gov.zm/complaints/>).

Ombudsmana aşağıdaki kişiler şikayette bulunamaz (<https://oppz.gov.zm/complaints/>):

- Özel bir kuruluşa karşı şikayette bulunan bir kişi,
- Mahkemelerden tazminat alan herkes,
- Şikayeti, şikayetin meydana geldiği tarihten itibaren 1 yıldan fazla olan herkes. Ancak ombudsman, koşulların ne kadar zorlayıcı olduğuna bağlı olarak bir şikayeti kabul etme takdir yetkisini kullanabilir.

Ombudsman, aşağıdaki konuları araştırabilme yetkisine sahiptir (<https://oppz.gov.zm/investigations/>):

- Ombudsman, bir devlet kurumu tarafından idari bir işlevin yerine getirilmesi sırasında alınan veya alınması ihmal edilen bir eylem veya kararı soruşturabilir.

(1)'inci fıkranın amaçları doğrultusunda, alınan veya alınması ihmal edilen bir eylem veya karar, (a) haksız, mantıksız veya yasa dışı olan bir eylem veya karardır; veya (b) doğal adalet kurallarına uymayan karardır;

ve (2) maddelerinin amaçları doğrultusunda, ombudsman: (a) bir mahkemeye dava açabilir; (b) bir kişi hakkında alınan veya alınması ihmal edilen bir eylem veya kararla ilgili olarak bir kişinin temyiz başvurusunu dinleyebilir; ve (c) bir kamu görevlisine veya anayasal görevliye karşı yapılacak bir işlem hakkında karar verebilir, bu kararın uygun bir merci tarafından uygulanması gerekir.

- Ombudsman, görev işlevlerinin yerine getirilmesinde bir kişinin veya bir makamın yönlendirmesine veya denetimine tabi olmayacaktır.

• Ombudsman, aşağıda belirtilen konularda Yüksek Mahkemenin yetkileriyle aynı yetkilere sahiptir: (a) tanıkların katılımını sağlamak ve onları yeminle sorgulamak; (b) Zambiya dışındaki tanıkları sorgulamak; (c) belgelerin ibrazını zorlamak; (d) ombudsman tarafından verilen kararların uygulanması; ve (e) bir kararın yerine getirilmemesi nedeniyle bir kişi veya makama saygısızlıktan atıfta bulunulması.

- Ombudsman huzurunda ifade vermek veya bir belge ibraz etmek üzere çağrılan kişi, bu delil veya belgenin ibrazı ile ilgili olarak, bir kişinin mahkeme önünde sahip olacağı ayrıcalıklara ve korumaya sahiptir.

- Bir kişinin ombudsman tarafından sorulan bir soruya verdiği yanıt, yalan yere tanıklık dışında, hukuk veya ceza davalarında o kişiye karşı delil olarak kabul edilemez.

Zambiya'da ombudsmanın işlevleri ise şunlardır (Akpomuvire, 2022: 15):

- Şikayetlerin giderilmesi,
- Adalet ve sosyal adaletin teşvik edilmesini sağlamak,
- İdari yanlış uygulamaların izlenmesi,
- İnsan hakları ve kötü yönetimle ilgili konularda alınacak önlemler konusunda hükümete tavsiyelerde bulunmak.

Ombudsman, Devlet Başkanı'na her yıl bir yıllık raporu sunar (Kampeketi, 2000: 441). Ombudsman, yargı gücünü kullanma yetkisine sahiptir. Herhangi bir yazılı yasada, bir fiilin veya ihmalin nihai olduğuna veya bunlarla ilgili herhangi bir itirazın bulunmadığına veya herhangi bir kovuşturma yapılmadığına ilişkin hükümlere bakılmaksızın karara itiraz edilir, gözden geçirilir, bozulur veya sorgulanır (Mwenda, 2006: 90).

Ombudsmanın 2000 Yılı Yıllık Raporu, toplam 2.830 şikayetin ele alındığını göstermektedir. 240 şikayet reddedilmiştir; 696'sı tamamlanmıştır ve 42'si geri çekilmiştir. 506 şikayet haklı bulunmuş, 116 şikayet ise haksız bulunmuştur. Yıl sonunda 74 şikayet durdurulmuş ve 1.852 adet derdest durumda dosya ile karşılaşmıştır ve bunlar 2001 yılına devredilmiştir. Rapora göre, ombudsman tarafından yürütülen bir bilinçlendirme kampanyası sonrasında, 1996'da 647 olan şikayet sayıları, 2000'de 1.324'e yükseltilmiştir (Mwenda, 2006: 90).

Zambiya’da genel olarak ombudsman tarafından alınan şikayetler; “görevi kötüye kullanma, iş yerlerinde kötü yönetim, kurumsal konutların satışı üzerinde yaşanan mağduriyet, terminal faydalarının ödenmemesi, personel yönetimi anlaşmazlıkları, emekli maaşlarının ödenmemesi; izin ödeneğinin ödenmemesi, seyahat yardımlarının ödenmemesi, hizmetin haksız ve zorla feshi, iş yerlerinde kabilecilik uygulaması, haksız işten çıkarma, maaş ve ödeneklerin ödenmemesi ve tazminat sorunlarıdır” (Mwenda, 2006: 90-91).

SONUÇ

Ombudsman, dünyada yaklaşık olarak 200 devlette uygulanmaktadır ve günden güne de farklı düzeylerde yayılım kapasitesini artırmaktadır. Bu bağlamda, ombudsman, insanlığın ortak aklı haline gelen liberal bir demokrasi düşüncesi olarak değerlendirilebilir.

Zambiya’da ombudsman, 1970’li yıllardan sonra bağımsızlığın elde edilmesinden sonra kurulmuştur. Ombudsman, yaşanan sıkıntı ve sorunlara rağmen, gün geçtikçe kurumsallaşma ve demokrasi düzeyini artırmaktadır. Zambiya Ombudsmanı’nın en önemli niteliklerinden biri de yargı ile olan yakın ilişkisidir. Bu özelliği ombudsmanın yaptırım gücünü artırırken, Zambiya siyasal sistemi ve toplumsal yapısı dikkate alındığında ise beklentilerin geride kaldığı söylenebilmektedir.

Karşılaştırmalı boyutta dünya ülke ombudsmanları içinde Zambiya, bulunduğu kıta, toplumsal sistem ve siyasal kültür itibarıyla henüz gelişme aşamasında bir ombudsman yapısına sahiptir. Zambiya demokrasisinin güçlenmesine bağlı olarak ombudsmanın da güçleneceği beklenmektedir. Nitekim Zambiya’da ombudsman, uzun yıllar boyunca yerleşmiş bir kurum özelliği göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abasiokong, H. S. and Uzoma, C. C. (2019), “*The Ombudsman: An Instrument for Smooth Bureaucracy in Nigeria*”, **Journal of Humanities and Social Policy**, S.5(1), ss.1-8.
- Akpomuvire, M. (2022), “The Ombudsman Phenomenon in African States Public Services”, Department of Local Government Studies Obafemi Awolowo University Ile-Ife, Osun State, Nigeria, https://pdfhoney.com/pdf-to-docx.html?queue_id=61dded06421873163b8b458d, (Erişim Tarihi: 11.11.2021).
- Anyangwe, C. (1997), “*The Zambian Constitution and the Principles of Constitutional Autochthony and Supremacy*”, **Zambia Law Journal**, S.29, ss.1-32.
- Avcı, M. (2013), “Zambiya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, S.44, ss.117-118.
- Bedding, R.D.B. and Bedding, T.D. (2020), “*Awareness and Importance of the Role of the Office of the Ombudsman in Selected Institutions in Zambia*”, **International Journal of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE)**, S.7(10), October, ss.43-50.
- Brynard, D. J. (1999), “*Supporting Constitutional Democracy in South Africa An Assessment of the Public Protector (Ombudsman)*”, **SAIPA**, S.34(1), ss.7-24.
- Chewe-Chanda, A. (2009), “*Promoting The Effectiveness of Democracy Protection Institutions in Southern Africa The Commission For Investigations and The Permanent Human Rights Commission in Zambia*”, **EISA**, South Africa.
- Chiaye, C. and Bwalya, J. M. (1990), “Zambia”, V. Subramaniam (Ed.), **Public Administration in the Third World: An International Handbook** in (s. 289-313), Greenwood Press, USA.
- DEİK (2018), “Zambiya Ülke Bülteni”, **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu**, file:///G:/TASARI-zambiya%20ombudsman/zambiya-ulke-raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 09.02.2022).
- Dlamini, C. (1993), “*An ombudsman for South Africa*”, **De Rebus**, January, ss.71-75.
- Hatchard, J. (1985), “*Protecting The Public From Maladministration by the Public Service! The development of the Office of Ombudsman*”, **Zimbabwe Law Review**, S.3(1&2), ss.62-80.

- Hathaway, J. and Askvik, S. (2020), “A Typology of Institutional Logics for Public Accountability Organizations in Zambia”, **International Journal of Public Administration**, <https://doi.org/10.1080/01900692.2019.1709078>, (Erişim Tarihi: 23.09.2021).
- Holmes, F. (2019), “A Critical Analysis of The Effectiveness of Human Rights Protection Mechanisms in Zambia, Cavendish University – Zambia”, **An Obligatory Thesis Submitted to The School of Law of Cavendish University Zambia in Partial Fulfillment of The Requirements For The Award of Bachelor of Laws Degree (Llb)**, July, Zambia.
- Kampeketete, J. K. (2000), “The Investigator-General (Ombudsman) of Zambia”, Kammal Hossain et.al. (Eds.), **Human Rights Commissions and Ombudsman Offices: National Experiences Throughout The World** in (s. 437-448), Kluwer Law International, The Netherlands.
- Maniatis, A. (2019), “Zambian Constitutional History”, Center for Open Access in Science, Belgrade – Serbia, **4th International e-Conference on Studies in Humanities and Social Sciences**, <http://centerprode.com/conferences/4IeCSHSS.html>, 24 December 2019, ss.141-150.
- Mwenda, W. S. (2006), “Paradigms of Alternative Dispute Resolution and Justice Delivery in Zambia”, **Submitted in Accordance With The Requirements For The Degree of Doctor of Laws at The University of South Africa Promoter: Prof. Andre’ Thomashausen**, November, South Africa.
- National Democratic Institute for International Affairs (2000), “The Office of the Public Protector in the Republic of South Africa: A Discussion of Key Issues in International Perspective,” July, https://www.ndi.org/sites/default/files/970_sa_keyissues_5.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Osakede, K.O. and Ijimakinwa, S.O. (2014), “The Role Of Ombudsman As A Means of Citizen Redress in Nigeria”, **Review of Public Administration and Management**, S.3(6), December, ss.120-128.
- Tordoff, W. (1980), **Administration in Zambia**, Manchester University Press, UK.
- Weeks, K. W. (1978), **Ombudsmen Around the World: A Comparative Chart**, Institute of Governmental Studies, University of California, Berkeley, USA.
- Wunsch, J., Bratton, M. and Kareithi, P. (1992), “Democracy and Governance in Zambia an Assessment and Proposed Strategy”, **Prepared for USAID/Zambia June 15, 1992**, https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnabp074.pdf, (Erişim Tarihi: 04.10.2021).
- Uğur, Ö. and Doğan, K. C. (Eds.) (2019), **Contemporary Debates on Politics and Public Administration in the Postmodern Era**, Peter Lang, Berlin.
- <https://www.britannica.com/place/Zambia/Government-and-society>. (Erişim Tarihi: 03.01.2022).
- https://eeas.europa.eu/archives/eueom/pdf/missions/zambia_country_profile_and_political_background_en.pdf. Erişim Tarihi: (12.11.2021).
- <https://oppz.gov.zm/history/>. (Erişim Tarihi: 10.01.2022).
- <https://oppz.gov.zm/complaints/>. (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- <https://oppz.gov.zm/investigations/>. (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- <https://www.insamer.com/tr/ulke-profilu-zambiya/>. (Erişim Tarihi: 16.10.2021).